

גילגולה של מטפחת

קץ. לכרוך בה פצעי עני מרוד כזה. שמתואר בתמימה עזה ביותר בכל פרק ח' כדי לעורר בנו זעזוע וכדי להגביר את-כך את גודל המעשה של הילד ועוצם חמלתו.

ואנו מגיעים לרגע החגיגי והנעלה ביותר, לנשמת הסופר: «באותה שעה עמד בי לבי וארכובותי התחילו מרת-רות ועיני נתעמעמו וכל העולם נתבל-בל עלי» — — — וצפיית כנגדי כאדם שרואה בהקיץ מה שהראוהו בחלום. אותה שעה כל העולם כולו נשתתק. «החמה עמדה באמצע הרקיע ושום בריה לא נראתה בחוץ, אלא הוא ברחמי יתברך ישב בשמים והביט לארץ והביק מזיון על פצעי של העני».

ה.

כוחו של ניב

סגולה מיוחדת לעגנון להביא את הניב לידי צמצום וריכוז. הרבה חיות וסמליות ושרשיות הוא משקע בציור. כיבושו של ביטוי, שלותו וצניעותו הם הפועלים עלינו בסיפוריו של עג' נון. לפיכך מתאר המספר את האם היושבת בחלון — — — וריסי עיניה לחות" ניבים אלה מעידים על הת-תמקות מן המקובל ומן השגור והידוע, איפה לסגלם לרגע המוסרי. הציור, על הציור, הדראמטי המיוחד שב-אותו הסיפור.

אותו העני הנגוע לא זכה, כי יזמי נהו בבית הכנסת לסעודת שבת. עליו נאמר: «אלא שמלאכי השטן היו מלווים את העני הלז ומותחים וילון על עיני» הם של ישראל, שלא להביט בצרכיו. עלילה שלימה בעשייתם של מלאכי השטן, בשרטוט קצר מאד. זוהי אמנות של ביטוי, בכוחה מתעלה הלבוש של שוני הרגיל את חשיבות החומר שבו תוכו; בכוחה גם להעלות את התוך שבו ולעלות עליו.

ולפיכך אין אנו נכווים כלל מ"שבת מוסר" של עגנון בסיפור. והוא מבליט בכונת-מכוון מהו מתן שכרו של המכ-נים אורחים עניים. ... וכשבאה צרה על אדם ומתאנח, כתלי ביתו מתאנחים עמו מכוח אנחותיהם של העניים. והוא יודע שיש מכה גדולה ממכרת».

אכן זכה עגנון לאצטלה של המשוך רר העברי המקורי, בכל ריבוי ועומק משמעותם של הדברים. אין היצירה העברית המקורית מודה ב"אמנות לשם אמנות" בלבד, אלא כל שורה שבה מאלפת, מאירה את טיב המוסר, את תכלית החסד והרחמים, את פלאי הב-ריאה ודרכי האלהות. עגנון הוא אמך פדגוג, לא למראית העין ולהנאתה בל-בד הוא יוצר. מכאן ההתחמקות שלו מן המליצה הנבובה ומפירתי הלשון, שאין עמהם פירות, כדוגמת הללו המכסים לצערנו חלקה אחת מן הספ-רות העברית החדשה, מבלי ששיירו עוז שם, שדה לחורש ולזורע בר, לחם.

1

הניגון

חוט משולש בשירת עגנון. אמת וטוב ונוי. כל מקום, שאתה מוציא אחד מהם, אייאתה יכול, שלא למצוא גם את השנים. אנו תמהים על הכוח הגעלים היונק ממעמקי הדורות שבני-גינת עגנון, הרייתמוס האפני שלו עצום ביותר. הוא מניע בכוח ובתנועה אחי-דה את כל הציורים והצוורות והדמויות הבאים במגע עמו. הרייתמוס החזק שולח את הגבורים במהול רב-הבעה. הקצב הזה מבליט בחן את ריבוי המשמעות שבהעויה ושבנתופה של עושיהן. אין הפליה בגבוריו של עגנון ובעלילותיהם. נוהג הוא כבוד אף בעצמים הפחותים ביותר. הכל מיוחדים בעיניו. שכן אחד הוא דפי-קם, דופק החיים והעולם הפועם בהם, מדרכו של עגנון להסתכל בגילויי (הסוף בעמוד 7)

תנות. אטיים הם וכבושים והם עושים פעולה כפולה: הם מבליטים את מזוג החם והטוב ואת כל עיצם האהבה והאהבות שבקרבו, הערות כל כך כל-פי ילדיו, שלא ראם בהעדרו. והעשי-יות האלה מסייעות גם להגברת ההד-רגה של הסיפור. גם במעשיו של האב גילוי וכיסוי משמשים בערבוביה. מש-זק של אור וצל והם מגדים את חשי-קנו לקראת המשכו של הסיפור וסופו. והנה לפנינו דברים פשוטים, כבושים בקוים קצרים, אך מצניעים רגש חם ועמוק — לשבח האם, כשיצאו הילדים להקביל את פני אביהם, «הניחה האם את הכף מידה ועמדה מלוא קומתה כששתי זרועותיה מונחות על לבה עד שנכנס אבא». על שרטוט דומה לזה אנו מתענגים גם בפרק ה': «פרשה אמא את המטפחת לפנייה והחליקה באצבעותיה והציצה אל אבא» ושתקה. ניב זה מעיד על החן שבשתיקה הכבו-שה, המרוכזת. שקטה האם מבחוץ וסו-ערת מבפנים. שתיקה זו דובבת: כולה אהבה, כולה דיבור עצור, דמעה כל-רה. תמצית חרדות וגעגועים של לילות וימים.

ד

הדורון

והנה באה הצפייה לקראת הדורון, שלמענו טרח המספר כל אותה הטרי-זה שבארבעת הפרקים. לפיכך הוא מסיים את פרק ד' בצלילים דומים לאלה שבסוף פרק ג'. מכאן ואילך אין המספר עשוי להעלים ממנו עוד את עצם ענין המטפחת. פרק ה' נפתח, איפוא, בדברים אלה: «מטפחת של שיראים היתה ועשויה היתה משבצות משבצות». כאן נתגלו בבת אחת אפשר-ריות רבות להשערות ולניחושים. עם הטון האפי הכבוש ועם התיאורים המפורטים של המטפחת, של דברי לוואי ושל המנהגים בליל שבת, אין הקורא מאבד אף נדוד כל שהוא מן ההתעניינות ומן התשוקה והגירויים לדעת, מה יהא גורלה של מטפחת מופלאה זו ועל שום מה העלים אותה המספר כאדם, שמעלים סוד שלא הגי-עה עוד שעתו.

בפרק ה' מתיישבת פליאה אחת: מדוע הכרחי הוא, שענין המטפחת יתגלה דווקא בליל שבת? שכן משתו-קק המספר לעשות מן המטפחת החומ-רית לדבר שברוח והוא מוצא לשם כך זמנים רצויים כשרוח משתלטת בהם ביותר; בשבת, בימים נוראים, ביום «בר-מצוה» וכיוצא באלה. בליל שבת זו ראשה ורובה של האם נעשים טפלים למתנתה. הכל מתכווץ ומצטנע מתחת לדבר הנעלה האחד, המטפחת, שניתנה לה באהבה גדולה, בערגון כבוש ובצניעות יתירה. המסובים, כלי הבית, נרות השבת, מלאכי השבת — הכל טפלים למטפחת ומשמשים את «הרגשתי פתאום שמהליקים את לחיי. איני יודע, אם כנפי המלאכים נפנפו עלי או, אם כנפי המטפחת נפ-נפו עלי. אשרי למי שזכה שמלאכים טובים מנפנפים על ראשו, ואשרי למי שאמו החליקה את ראשו בלילי-שבתות»

קדושת הימים נאצלת על מטפחתה של האם, האור, שהיה בעיניה מן הת-פילות ומן הצום ב"ימים הנוראים», היה שופע מעל המטפחת. נתעלתה האם בכוח הדמעות ומטפחתה נתעלתה עמה. והנה בא היום בו נכנס בנה למצוות, והמטפחת ניתנת לו בו ביום במתנה. כאן אנו מגיעים למדרגה העל-יונה, לפסגת הסיפור. על ידי הילד התמים והרהום תקבל המטפחת את תיקונה הגמור. הלא הוא שהגה בה כל הימים. תמצית דמיונותיו שיקע בה. ראויה מטפחת זו רצופת געגועים, אהבה ותום וצניעות ודמעות, שתשמע תשמיש של רחמים גדולים עד אין

הנחפו אל המטפחת. אולם בסופו של כל פרק נעוץ סופם של כל הפרקים. כל פרק מסתיים בצליל, שמתוכו עו-לה הכוונה המאלפת, כיצד להוקיר אותה החמדה הגנוזה, המטפחת; כדי לתת לנו כושר ויכולת להעריך בסוף מה גדול היה מעשה הילד ואיך מטפ-חת-משי רגילה נהפכת לדבר, שברוח. בארבעת פרקי הסיפור הראשונים שו-רה אוריה של צפייה לבואו של האב מן היריד. ואם צפייה יש כאן, הרי כל מוטיב וכל תמונה, שמשתמש בהם המשורר, הייבים לעורר בנו הרגשה של צפייה וגעגועים לבוא הבעל האב והדורון. לפיכך זה מוצדק הקו, שעל פיו מבליט המספר בעיקר את כוח העירנות וכוח האיינטואיציה של האם-האשה, בהעדרו של האב עומדת האם תמיד בחלון וצופיה למרחקים. אנו מאמינים, שבאמת ראתה האשה שבע-לה בסכנה. שכן כל ישותה-התרוכה והצטמצמה רק בו ושוב אין היא מסו-גלת להקשיב לסיפורי השכנות בימים שבעלה ביריד. כאן באה לידי גילוי אהבת האשה התמימה והצנועה שאת שיר השירים שלה שר לנו עגנון ב"אגדת-הסופר».

עד כאן פרשה ראשונה של צפייה וגעגועים. ובפרק ב' עולה פרשה זו על ידי מוטיב המשיח. הילד ישן במטתו של אבא וחושב על המשחה. כאן מגרה הפולריות, ההפכים, שהם סימנים של אמת באמנות: «אתמול היה אוסר ומתיר את פצ-עיו — והיום הוא מלך».

בהרהוריו מוציא הילד גם סיפוק לתשוקותיו, לגעגועיו, לצפייתו, כאילו היה אומר בלבו: תמול שלשום היה אבא נע ונד בין המון סוחרים ותגרנים ביריד ומטלטל טלטולי דרכים רבים והיום הוא כאן וידיו מלאות דורונות, אולם ההכשרה לקראת העיקר עוד לא נסתיימה. נחוצים עוד אמצעים חזקים ותחבולות אמנותיות טרם נקרב אל שיא הסיפור.

הרי ילדים כאן, גם מתוך ארחם ורבעם יש להשרות רוח של צפייה. לשם כך ניתנים לפנינו שעשועי יל-דים ומעשה משובה מלווים בהומור ולפיכך מובלט ה"סידור" בסיפורו של הילד, על הדורונות שלא היו מתקיי-מים בידו. מדוע דווקא ה"סידור"? שכן הוא שימש תמיד לילד מעין אורים ותומים — «שעל כל דבר שהיה לו לעשות היה פותחו ושואל בעצתו». מכאן, שגם באותם הימים, כשהתגעגע הילד על אביו היה מרבה למשמש ב"סידורו" והיה פותחו חליפות, פעמים אין מספר, כדי לראות את האות יום שובו של אבא מן היריד. ובעוד שאנו עומדים על סופה של הצפייה לאב בתמונה הרביעית שבפרק ד', מתחילה פרשה חדשה של המתנה וצ-פייה לדורונות.

עלייה זו מתייבת אמצעים יותר חז-קים ומעלות-מתח יותר גבוהות.

ג

דמות דיוקנם של אבא אמא

והנה בא האב, וכל בני המשפחה הנלבבים שרויים אותה שעה במעלה גדולה. והשעה שעת רצון, שעת חג שאין למעלה הימנה. רגעים אלה מחד-ייבים עליה פיוטית-אפית. והיא באה בכוח ובחן רב.

*

מדרכו של עגנון לשים בפי גבוריו דברים המתארים את בעליהם — מידה מעולה ביותר באמנות הסיפור. גדולה מזה, הם עושים עשייות המעי-דות על טיבם ואפיים ומתוך כך ממילא נעשית העלילה מוגברת, יותר מהירה וחיה. הנה מעשי פקחותו ו"קונ-דסיותו" של האב, המערים בשעת פתיחת המזוודה, כדי להוציא את המ-

גדול כוחה של אמנות הכופה את עצמה עלינו. אך נפסק הניגון ואנו משתוקקים לשמעו שנית. אין דעתנו מתקררת עלינו עד שאנו עושים את חלקי הניגון לרוח מרוחנו.

כל אימת שאנו מפסיקים מסיפוריו של עגנון, נדמה לנו, שעדיין נשתיירו בהם שורות, תמונות, משלים, ניבים ורמזים, שלא היה סיפק בידנו להת-בשם מהם. אנו חוזרים אליהם ומטיי-לים בהם טיולים של הסתכלות. אנו משתאים למראה מטבעות, שלא הרי-גשנו בהן בקריאה ראשונה. מיד אנו עושים כאיש המזרח: טועמים את המטבעות בלשון, מאזינים לצליל מתכ-תן ואחר אנו בוחנים אותן בחינה כי-מית.

א

כתו של יחס

באפוס של עגנון אגדה ומציאות משמשות בערבוביה. יש וציורים, שכולם דמיון ואגדה, מאלצים אותנו להאמין בהם אמונה שלימה, כי אינם אלא מציאות גמורה. וכן להיפך. מעשה מטפחת-משי, שאדם מביא מן היריד מתנה לאשתו ולבסוף ניתנת המטפחת על ידי בנם לעני נגוע לחבוש פצעיו. מטפחת-משי זו שכולה חומר, נהפכת פתאום לדבר שברוח. אלא כדי לעשות זאת יש לעבור דרך ארוכה רצופת מוטיבים נאים, תוך רגעי פיוט ונגי-נה, תוך רוח אפית כבושה, עגנון מת-רומם כאן למעלת המחשבה העברית העליונה ומוכיח, עד היכן מגיע כוחו של יחס. חייב אדם לפקוח עיניו ולר-אות; העצמים אינם דוממים כלל. נשמת חיים בכל דבר. דופק לב בעולם כולו ודופק לב בכל צמח ובכל כלי. בכוח היחס שאדם קובע לזמן, למקום, לנמצא, מתפשטים הדברים מישהם הגשמי ונעשים רוחניים וכוללים, למעלה מן המקום והזמן; בתקופה הרוח הבאה מחוצה לנו, מתוך ספירה על-יונה, משתנית הווית הדברים הנראית בעין מרפרפת. הואיל והרוח אינה

קנינו ככלי ואינה נוולת בעורקינו כדם, אלא היא אופפת אותנו ואת העולם ומלווא כאוויר. ומאחר שאנו גם הוגים מחשבות שאינן מצויות לנו בכל שעה והשים רגשים עזים בלתי שכיחים, הרי יחסנו נעשה שונה לעו-לם הדברים מיחסם של אחרים, שאי-נם הוגים ואינם חשים באותה שעה כמונו. הנה בכוח האהבה והחסד, שהיו שופעים בלי שיעור מן הילד, מן האב, מן האם (הגבורים בסיפור), מקדושת יום השבת; מכה היחס ההדדי של הג-בורים, מתוך העשיות המיוחדות, שנע-שו בימים מיוחדים ובתנאים חגיגיים.

נתעלה החומר של המטפחת ונהפך לדבר רוחני, לדבר שבקדושה ונדמה לכנפי מלאכים. אנו מתחילים לראות אגדה כמציאות; מתוך האמצעים האמ-נותיים הצרופים, שאף הם אינם נובי-עים אלא מכוחו של יחס, מיחסו של האמן המשנה פניה דברים ופני החיים ונושאייהם.

ב

פרשת הצפייה

סיפור «המטפחת» מחולק לתשעה פר-קים, כל פרק אינו אלא חוליה משתל-שלת ומחויבת מקודמו. גם בתוך כל פרק גופו בין משפט למשפט חלה הדדיות אורגאנית וזיקת גומלין הכ-רחית.

בסיפור הזה הכיסוי מרובה על הגילוי — תחבולה אמנותית מובהקת אצל גדולי הדראמטורגים והמספרים. בארבעת הפרקים הראשונים כמעט שאין עדיין רמז למטפחת. אלא מה יש בהם? הכנה והכשרה לקראת העי-קר, תיאור הגבורים, הליכותיה של האם, פקחותו של האב, משובת היל-דים, תפארתה של שבת — כל אלה כמובלעים הם במרוצת הסיפור ושטפו

גילגולה של מטפחת

(סוף מעוד 6)

האלהות, הטבע והאדם מתוך שלווה קודש. מכאן הריכוז האפי העצום שבכל ניב וניב. מכאן התגלות של ריבוי בפשטות ואחדות. שפע של נוי — בדיבור אחד. בשירתו מצויים הרבה דברים הסמויים מן העין אך גלויים ללב. יש ובתוך התנועה אצורה המנוחה. בתוך הסער — שלווה הנפש. ומצויים ציורים עשירים, שאינם גראים כלל, אלא גלומים הם בשרטוט אחד ויש צורך לגוללם מתוכו כו קמעה-קמעה. יש ועני במרתף רואה בעציץ שעל חלונו נוף שלם, בכוח יחסו המיוחד, בכוח כמיהתו לטבע.

תמונת העני היושב על גל אבנים ברחובה של עיר שבסיפור ה"מטפחת", מעלה לנגד עינינו את הדמות הסמלית של אותו כנר יהודי נכה-הרגלים, המרחף על פני כל בתי העיירה — מאת הצייר מארק שאגאל. כוחו של עגנון למצוא יופי אף בכיעור, שאינו אלא מדומה ומוסכם בין הבריות. מתוך קורת-רוח רוממה היינו מסתכלים באנדרטה של אותו העני הנגוע היושב על גל אבנים אילו היה הפסל משקיע בו אותה הסמליות ואותו האור. לכרוך במטפחת משי יקרה כזו פצעי עני מעורר זוועה, שמא היה זה מעשה מכוער בעיני הרבה אמהות ואבות. אך כאן: — "החמה היתה מזריחה מתוך האבנים" —

עגנון בא ללמדנו, שאין כיעור ביצוריו של הקדוש-ברוך-הוא אף במוכים ובנגועים שבהם. לכל יצור ולכל דבר שעתה, בה חוט של חן מתמשך עמנו כנגד חומליו ואוהביו המזומנים לו. לפיכך מרגיעים, מנחמים ומרוממים סיפורי עגנון. יש להגות בהם גם מטעם זה, שאמר חיים נאכט לבתו בלומה (ב"סיפור פשוט" לעג' נון): "...בתי, אני מלמדך לקרות בספרים, בזמן שעולמו של אדם חשוך בעדו קורא בספר ורואה עולם אחר..."